

УДК 373.5

СВІТ У ДЗЕРКАЛІ ГРОТЕСКУ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Е. ГОФМАНА)**Ружеви́ч Я.І.**

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Стаття присвячена проблемі викладання зарубіжної літератури у вузі. Автор досліджує методичні підходи до вирішення даної проблеми. У статті визначаються особливості творчості та художньої манери Гофмана. Увага приділяється специфіці гофманівської фантастики. Виявляється зв'язок музикальної естетики романтика з літературною діяльністю.

Ключові слова: романтизм, мистецтво, фантастика, гротеск, роман.

Постановка проблеми. Німецькі романтики прагнули до синтезу всіх мистецтв, до створення мистецтва універсального, в якому зливалися б поезія, музика, живопис. Із письменників-романтиків всесвітньої слави набув лише Ернст Теодор Амадей Гофман (1776–1822). Здібний музикант, музичний критик, художник-графік, він водночас виявився найбільш суперечливим та складним художником слова. Тому через уся його творчість проходить протиставлення світу мистецтва буденному, матеріальному.

Гофман, як і його попередники, шукає ідеали в мистецтві. Його герой – музикант, художник, поет, який силою своєї уяви творить новий світ, набагато довершений, ніж той, де він приречений існувати.

Музика для Гофмана – найромантичніше мистецтво, тому що вона безпосередньо не пов'язана з навколишнім почуттєвим світом, а виражає тяжіння людини до незнамого, прекрасного, безмежного. А суспільство складається з тих, які здатні якщо не зрозуміти, то хоча б почути істину про світ і людину, і тих, яким це не дано.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях, присвячених дослідженню творчості Е. Гофмана, розкривається своєрідність його творів, важливі проблеми поетики, художня майстерність автора [4], [6], індивідуально неповторний художній світ [5], специфіка фантастики [1]; виявляється зв'язок музикальної естетики романтика з літературною діяльністю, звертається увага на гармонійне сполучення художніх засобів виразності із музичними образами [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дисертаційні роботи та мо-

нографії розкривають багатогранність творчості німецького романтика, але слід зауважити, що немає дослідження, в якому розкривалася б проблема викладання творчості Гофмана у вузах різної спеціалізації.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття окремих аспектів викладання творчості Гофмана у вузі (факультет іноземної мови) і зв'язку між вузівським та шкільним вивченням зарубіжної літератури.

Виклад основного матеріалу. Пропонуємо для практичного заняття роман Е. Гофмана «Життєва філософія kota Мурра». Свій вибір ми обґрунтовуємо тим, що в цьому творі знайшли розвиток характерні гофманівські теми й мотиви, особливості стилю. Роман ніби підбиває підсумки основних проблемно-тематичних ліній творчості німецького романтика, а саме проникнення у світ митця, критика міщанства, розробка теми музики. Пропонуємо такі теми для практичних занять: «Музикант і філістер», «Романтичне двоємир'я та принцип його втілення» або «Проблематика, система образів і своєрідність жанру роману».

Відомо, що у процесі навчання важливу роль відіграє вміння студента працювати із науковими джерелами. Доцільно запропонувати студентам статті Л. Славгородської та І. Белзи (Література и музыка. – Л., 1975). У статті «Стилевое оформление темы музыка в романе Гофмана «Життєвские воззрения kota Мурра» Л. Славгородська виявляє зв'язок музикальної естетики Гофмана з літературною діяльністю і дає коментарі з приводу стильового оформлення теми музики в цьому романі, звертає увагу на гармо-

нійне сполучення художніх засобів виразності із музикальними образами.

Підкреслюючи думку про важливість для Гофмана музики та мистецтва, І. Белза подає трактування образу Юлії як втілення музики у реальному світі (стаття «Музыка в жизни и творчестве Э.Т.А. Гофмана»).

Рекомендуємо студентам також статтю Д. Чавчанідзе «Романтический роман Гофмана» (Художественный мир Гофмана: Сб. статей. – М., 1982), де подається порівняльний аналіз двох романів – «Елексир сатани» і «Життєва філософія kota Мурра».

Сучасний читач майже не знайомий із щоденниками Гофмана. Тому пропонується книга, що побудована на фактичному матеріалі щоденників, листів, спогадів (Э.Т.А. Гофман: Жизнь и творчество. Письма, высказывания, документы. Пер. с нем. Составит. К. Гюнцель. – М., 1987). Це дає можливість майбутньому вчителю побачити цілісну картину життя та творчих пошуків письменника.

План має складатися таким чином, щоб відповіді на запитання з максимальною глибиною розкривали суть теми. Крім того, він обов'язково повинен сприяти підвищенню рівня професіоналізму студента, майбутнього фахівця-гуманітарія, а тому включатиме пункти, пов'язані з різнобічним вивченням літератури в цілому, творчості конкретного письменника, окремого твору, певного його аспекту.

Бажано ввести до плану деякі з наведених питань:

1. Зигхартсвейлер і його мешканці, алегоричне відображення німецької дійсності в романі, сатиричні образи котів і собак.

2. Місце образу Йоганнеса Крейсера в системі героїв роману.

3. Суть філістерства у розумінні Гофмана.

4. Двоплановість: тематична, проблемна та світоглядна (проблема щастя, система цінностей, геній і філістерське оточення).

5. Суть двоємир'я в романі, його філософські основи.

6. Сатирична спрямованість роману.

7. Характер і призначення фантастичних елементів в романі.

Деякі з цих питань можуть бути розроблені як теми рефератів і повідомлень. Наведемо орієнтовну схему роботи над пунктом 7 нашого плану. Вихідним моментом для розв'язання завдання є висловлювання Г. Гейне про специфіку фантастики Гофмана, тому рекомендуємо скласти тези усної відповіді, або законспектувати статтю Г. Гейне («Романтична школа»).

Бажано підкреслити, що фантастика Гофмана переважно казкова, вона торкається чарівних перетворень, незвичайних пригод, а також чудових властивостей звичайних предметів. Саме на це звертає увагу Г. Гейне, підкреслюючи, що Гофман знайшов «чаклунські формули» і може за власним бажанням викликати ворожих духів природи, оживити кожний камінь і перетворити в каміння все життя, перетворити людей у диких звірів [1, с. 393-395].

До пункту «Сатирична спрямованість роману» пропонуємо таку систему завдань:

1. Знайти і виписати із роману сатиричні епізоди і ситуації.

2. Повторити відомі з теорії літератури художні прийоми створення сатири, знайти в тексті приклади стилізації, алегорії, пародії, гротеску, гіперболізації, фантастичного заготрювання тощо.

3. Довести, спираючись на текст, що сатиричний образ завжди умовний.

4. Гротеск і гіпербола – це художнє сатиричне перебільшення. Виписати з тексту приклади цих прийомів сатири і виявити різницю між ними.

Виконання подібних систем завдань стане основою для відповіді на цей пункт плану і допоможе розкрити тему практичного заняття.

Варто звернути увагу на те, що у Гофмана гротескні образи виявляють нерозумність законів існуючого устрою світу. У казці огидний потвора, наділений чарівним даром присвоювати собі заслуги оточуючих, викликає захоплення, стає всесильним міністром («Крихітка Цахес»). Так у гротеску перебільшення типового явища, образу доходить до абсурду, жаху, безглуздя.

Гофманівська манера лукавих і водночас нещадно злих і гострих натяків, характерних для «кошачої» лінії роману «Життєва філософія kota Мурра» – теж прийом гротеску.

У процесі проведення практичного заняття можна виділити кілька важливих етапів: вступне слово викладача, запитання-завдання для студентів, виступи студентів із повідомленнями, доповідями, рефератами, заключне слово викладача, оцінювання роботи студентів.

У вступному слові увага звертається на те, що Гофман – один з найсуперечливіших і найскладніших німецьких письменників. І кожна наступна епоха не ставилась до нього байдуже – його захоплено сприймали або зневажливо відкидали. Прихильниками німецького романтика були Бальзак, Белінський, Герцен, Гейне. Значним був вплив Гофмана на письменників різних часів, країн та напрямів, особливо на Пушкіна («Винова дама», «Трунар»), Гоголя («Вій», «Записки божевільного», «Ніс»), Достоєвського («Двійник»), Бальзака («Невідомий шедевр»), По, Уайльда (мотиви страшного, незвичайного, казкового, божевілья, подвійності).

Бажано на цьому ж етапі коротко розповісти про особливості творчості та художньої манери німецького романтика. Особливо звернути увагу не те, що письменник не намагається нехтувати реальністю, замінюючи її художньою уявою. Фантастика в нього – як засіб осягнення реального життя. У фантастичних пригодах героїв Гофмана відображається реальність. Автор бачить несправедливість суспільного устрою, його ворожість до розвитку особистості, і сили, чужі сучаснику письменника, змальовуються ним, як правило, гротескно-фантастично.

Як же допомогти студентам осягнути світ Гофмана? Перш за все зупинимось на «формулі» Гофмана, яка свідчить, що письменник поділив весь рід людський на дві нерівні частини. Одна складається з людей не обдарованих музично, інша – із справжніх музикантів. «Гарні люди» живуть, підкоряючись стандартам міщанського існування, в них немає духовних прагнень, вони цілком задоволені собою. «Музиканти», або як їх називає письменник, «ентузіасти», – це люди, романтичні мрії яких спрямовані до гармонії і краси.

Музика у Гофмана – це не тільки тема, а ще й своєрідне всеохоплююче тло, що висловлює внутрішню єдність людини, природи, світобудови. Музика присутня у всіх творах Гофмана: вона або виконується персонажами, або чується у шелесті листя, дзюрчанні джерел, щебетанні птахів.

Музика для Гофмана завжди протистоїть будь-якій штампованості, знеособленості, бездуховності.

Тож, доводимо, що основний конфлікт – ідеалу і дійсності – зростає у конфлікті між людьми мистецтва («ентузіастами») і філістерами. Та результат боротьби між ними – різні: ентузіаст може не перемагати філістерів, але і вони не впливають на нього (Ансельм, «Золотий горнець»); компроміс (Бальтазар, «Крихітка Цахес»); поразка «ентузіаста» (Крейслер, «Життєва філософія кота Мурра»).

Під час аналізу роману слід зосередити увагу студентської аудиторії на іронічній двоплановості композиції. Роман Гофмана будується на іронічній паралелі між світом тварин і світом людей. Перший план – розповідь кота про свою біографію; другий – розповідь про світ людей, у центрі якої доля музиканта Крейслера.

Оволодівши грамотою, кіт Мурр вирішив на схилі життя розповісти про свої сподівання і страждання з повчальною метою «юному кошацтву». Аркуші свого рукопису він перекладає, з його точки зору, макулатурними паперами. Але ці аркуші, які кіт дере і вкладає будь-як у свій манускрипт, є життєпис музиканта Крейслера.

Життєпис геніального композитора як макулатурні листи в кошацій біографії! Треба було володіти справді гофманівською фантазією, щоб надати гіркій іронії таку форму. Кому потрібне життя Крейслера, його сум та радощі? Хіба що на просушку графоманських вправ ученого кота...

З першого погляду здається, що паралельні життєписи Крейслера і Мурра – новий варіант традиційного гофманівського двоємир'я: сфера «ентузіастів» (Крейслер) і сфера філістерів (Мурр). Але у кожній із цих біографій, в свою чергу, світ теж розподілений навпіл, і в кожній частині є своя сфера «ентузіастів» (Крейслер і Мурр) і філістерів (оточення Крейслера і Мурра).

Здавалось, все просто: двоємир'я Гофмана – це піднесений світ поезії і нікчемний світ прози життя, і якщо генії страждають, то у всьому винні філістери. Але насправді у Гофмана все не зовсім так. Демонстративна, ледве не буквальна розірваність роману, його зовнішній розповідний сумбур композиційно поєднані.

Пропонуємо студентам виділити у романі лінію Крейслера. Звертаємо їхню увагу на те, що для Гофмана музикант – це людина з особливим складом душі, яка не вмє жити за філістерськими законами. Вона володіє особливим даром проникати в таємниці світу, бачити і почувати те, що недоступне звичайним людям, зануреним у свої щоденні турботи, дрібні розрахунки. Митці ж, на погляд філістерів, – це «нікчемні істоти», тому що вони нерозумно присвячують своє життя справі, яка служить тільки для розваги і відпочинку.

Трагедія справжнього митця, за Гофманом, в тому, що його не розуміють ні в князівських дворах, ні в середовищі обивателів. І тому він такий самотній.

Під час аналізу студенти приходять до висновку, що перед ними «класичний» гофманівський твір із усіма характерними атрибутами. Потім пропонуємо виділити лінію Мурра.

З допомогою викладача студенти доводять, що це буде «гофманізований» варіант дуже розповсюдженого у світовій літературі жанру сатиричної алегорії, «тваринного епосу». Але Гофман стикає обидві лінії, бо вони обов'язково мають сприйматися у сукупності. Це не просто паралельні лінії – це паралельні дзеркала. Одне із них – мурівське, пародійне.

Під час аналізу приходимо до висновку: художники Гофмана – «ентузіаста», «справжні музиканти» – нещасні не лише від того, що філістерський світ не розуміє їх, а й від того, що вони самі не мають природного зв'язку із реальним світом.

На практичному занятті з'ясується точка зору аудиторії на образ Мурра. У колишньому радянському літературознавстві стосовно до Мурра утвердилось визначення «освічений філістер», «філістер від романтизму» (А. Карельський, О. Кокорін).

У сучасному німецькому літературознавстві традиційне потрактування Мурра стало об'єктом переосмислення (Д. Гірндт-Данненберг, Н. Ерне). Підкреслювалось, що в романі людині мистецтва протиставляється не сухий філістер, а натура, що може романтично сприймати навколишній світ і здібна до творчості. Його мемуари розуміються як свідомо пародійна паралель життєпису Крейслера. Якщо простежити внутрішні тенденції свідомості Мурра, то переконаємося у його близькості до свідомості Крейслера. Та й висловлювання самого автора змушують бачити у Муррі більше, ніж філістера.

Пропонуємо студентам обґрунтувати дану точку зору.

Аналіз тексту дає можливість визначити, що для Мурра характерні інтенсивні переживання: він гостро реагує на нещасне кохання, недостойних друзів, власну і чужу нерівноправність, недосконалість; він наївний, безпорадний.

Нічого подібного немає у зображенні Гофманом філістера, якого перш за все відрізняє убогість уявлення і бідність почуттів.

Для вірного осмислення образу Мурра треба враховувати і те, що він подається не в сатиричних, а в гумористичних тонах. Отже Мурр – натура непересічна. Але пристосувавшись, він легко перескакує через те «коло», в якому приречений бути Крейслер.

Переходячи до аналізу образу Крейслера, треба зосередити увагу студентів на його меті створити такі музичні твори, які б змушували людину забути про її сіре життя, прозаїчні турботи і підіймали б її до висот поезії, «божественного».

Крейслер страждає від вульгарності, нерозуміння музики бюргерами. Він знедолений у суспільстві, яке не розуміє ні музики, ні його самого. Його зневажають, вважають ледарем, який присвятив себе «розвазі» (так філістери розуміють музику). Результатом цієї знедоленості є божевілля Крейслера.

Пояснюємо різницю божевілля Крейслера (і інших героїв Гофмана) від власне хвороби: це не душевна неповноцінність, а, навпаки, стан вищого духовного піднесення, коли такий «без-

умець» є носієм кращих людських якостей і духовних спонукань.

Висновки і пропозиції. Симпатії автора на боці «поетичних натур», тобто людей, які живуть напруженим духовним життям, закохані в природу, мистецтво, красу. Найбільшим багатством людини, на думку автора, є її розумовий і творчий потенціал, внутрішня незаплямованість.

Зображуючи непримиренність мистецтва і дійсності, трагедію художника-гуманіста в суспільстві ситих та обмежених філістерів, німецький романтик приводить читача до висновку, що художник самотній у світі, його не розуміють і

принижують філістери, а суспільство, в якому панують прозаїчні інтереси, нахаби і нікчеми, які домагаються багатства і влади, використовуючи талант чи розум інших, привласнюючи чужу працю, є ворожим великому, справжньому мистецтву.

Таким чином, у фантазмагоричному світі «Життєвої філософії kota Мурра», створеному на початку ХІХ століття, Гофман торкається проблем, які залишаються актуальними: протиріччя між духовними й матеріальними цінностями, незалежність у життєвому виборі, співіснування прекрасного й потворного.

Список літератури:

1. Гейне Г. Романтическая школа. – Собр. соч. в 6-ти т. – М.: Худож. лит., 1982. – Т. 4. – С. 393–395.
2. Гофман Э.Т.А. Жизнь и творчество. Письма, высказывания, документы. Пер. с нем. Сост. К. Гюнцель. – М.: Радуга, 1987. – 464 с.
3. Литература и музыка. Сборник статей. Отв. ред. Б.Г. Реизов. – Л., изд. ЛГУ, 1975. – 227 с.
4. Федоров Ф.П. Художественный мир Гофмана. – М.: Книга, 1982. – 289 с.
5. Художественный мир Э.Т.А. Гофмана: Сб. статей. – М.: Наука, 1982. – 295 с.
6. Шамрай А.П. Эрнст Теодор Амадей Гофман. Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1969. – 301 с.

Ружевиц Я.И.

Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

МИР В ЗЕРКАЛЕ ГРОТЕСКА (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Э. ГОФМАНА)

Аннотация

Статья посвящена проблеме преподавания зарубежной литературы в вузе. Автор исследует методические подходы к решению данной проблемы. В статье определяются особенности творчества и художественной манеры Гофмана. Внимание уделяется специфике гофмановской фантастики. Выявляется связь музыкальной эстетики писателя с литературной деятельностью.

Ключевые слова: романтизм, искусство, фантастика, гротеск, роман.

Ruzhevich J.I.

Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

THE WORLD IN THE MIRROR OF THE GROTESQUE (ON THE MATERIAL OF THE WORKS OF HOFFMANN)

Summary

The article is dedicated to the problem of the teaching Foreign Literature at the university. The author researches the methodological approach to the solution of this problem. The article defines the features of creativity and artistic manner of Hoffmann. In the article, attention is given to the specifics of Hoffmann's fiction. The author reveals the connection between the musical aesthetics of the writer and literary activity.

Keywords: romanticism, art, fantasy, grotesque, novel.